

Мочернюк Н. Д.

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України

ЛІТОПИСЦІ «СТАРОЇ ВІЙНИ»: ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ «ПАСПОРТ» СТРІЛЕЦЬКОГО ПОКОЛІННЯ (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ І. РОЗДОЛЬСЬКОЇ «ЛІТЕРАТУРНИЙ ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ: ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА СТРУКТУРА ПОКОЛІННЯ»¹)

«Геракліт назвав був колись війну праматір'ю буття, англійський філософ та історик мистецтва Рескін твердив, що лише бойові народи були здібні творити культуру. Грецька богиня війни Паллада-Атена стала богинею мудрості. Війна для нас створила епоху, якою не лише живемо, але яка, мабуть, стане чи не вихідною базою новітнього українства, імпульсом до починів і мірою здобутків», – писав поручник Корпусу Українських Січових Стрільців та Української Галицької Армії, мистець, мистецтвознавець, публіцист, музейник Іван Іванець у часописі «Назустріч» 1935 року з нагоди виставки стрілецьких пам'яток. І зараз, коли перші національно-визвольні змагання, здається, уже призабуті, бо пережито другу війну, а на сході триває війна третя, це нагадування звучить не менш актуально, ніж у 1935 році. У багатьох містах України, а особливо в містечках і селах Галичини, є вулиці Січових Стрільців, та ризикну припустити, що коли зупинити перехожих із запитанням про січовиків та їхні звичаї, то більшість не зможе доладно пояснити. А проте вони заслуговують на нашу пам'ять і увагу, бо доклалися не лише до вирішення політично-державницьких завдань, а творили науку, літературу, мистецтво. І саме через літературу пролягає найпевніший шлях до усвідомлення подвигу тих наших героїв. Так, для пізнання геройського чину стрілецтва література – і про них, і їхнього авторства – має не менше значення, ніж сама історія. Відрадно, що в сучасному культурному процесі зростає інтерес до творчих постатей стрільців та їхньої творчої спадщини. Наприклад, у 2019 році у Львові видано ґрунтовне видання «Іван Іванець (1893–1946). Стрілецькі мемуари, творча спадщина», упорядковане Андрієм та Романом Яцівими, а у 2020 році в Івано-Франківську вийшла

книжка Юрія Шкрумеляка «Кривавий шлях. Чота крилатих». Маємо нагоду вітати нове масштабне видання Ірини Роздольської, яке можна вважати узагальненням літературознавчих напрацювань про січове стрілецтво за минулі десятиліття.

Літературний портрет Українських Січових Стрільців вдався авторці майже з фотографічною точністю. Цьому сприяла і напрочуд чітка структура монографії, і теоретична основа, яка легітимізує генераційний підхід у дослідженні, і «практика», яку становить широкий спектр питань тогочасного літературного процесу, активними учасниками якого були січові стрільці.

У розділі першому Ірина Роздольська стартує від осмислення наукового статусу поняття літературної спільноти, виявляє водночас потенціал різних дослідницьких проєктів. Авторка акцентує передусім роль соціологічної галузі гуманітаристики. В аналітичному реферуванні соціологічних засновків прочитується її наукова «прихильність» до Хосе Ортеги-і-Гассета, до візії якого авторка неодноразово звертається в усій роботі. «Покоління стає способом пізнати окреме життя у переплетенні із життям інших, пізнати безпосередньо втілення історії як зусилля “homo faber” у горизонталі суспільного життя (караван) і у вертикалі історичного часу (піраміда). Із поняттям покоління автор оживляє поняття духу часу, синонімічного з ідеями епохи, загалом колективними установками реального хронотопу, які суб'єкт сприймає своїми», – констатує дослідниця, яка оперує і надалі цими й іншими ідеями іспанського філософа (с. 43). Розвідки «Проблема поколінь» Карла Маннгейма та «Поле літератури» П'єра Бурдьє теж дали потужні імпульси для розвитку власної концепції Ірини Роздольської. Та особливо цінною і продуктивною не лише для роботи авторки, а й загалом для сучасного літературознавства є актуалізація дослідження Казімежа Вики «Літературні покоління», яке має феноменальну історію: уперше

¹ Роздольська І. Літературний феномен Українських Січових стрільців: функціонування та структура покоління : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 444 с.

студія з'явилася вступним розділом у 1929 році, а потім віднайшлася аж у 1975 році серед паперів ученого вже після його смерті і була перевидана в 1977 році. Ірина Роздольська висновує таку дефініцію покоління, запропоновану в концепції Казімежа Вики: «поколінням є збірність ровесників, яка виокремлюється за принципом віково-життєвих змін «нової історичної кон'юнктури», піддаючись тисковій історії, зазнаючи поколіннєвого переживання, входить у тільки їй властивий колективний час, за Гасетом, своє «тепер», відповідно до якого організує образ світу, а в літературі літературний процес, розв'язуючи у власних рамках «завдання епохи» (с. 56). Автор артикулює шість форм існування покоління (сьомою є, на думку Ірини Роздольської, форма покоління як мистецького напрямку), і така класифікація, безперечно, не застаріла й досі. Ретельно з погляду літературознавства запропоновано думки щодо генераційного феномену й українських дослідників, серед яких особливо імponує ідея Данила Ільницького про комплекс «вразливця» із здатністю публічної дії, на яку неодноразово покликатиметься авторка монографії. Перший розділ розкриває воєнну історію українського січового стрілецтва та візію цієї структури в літературознавчих студіях. Відзначивши посилення динаміки в увазі до стрілецької персоналії, авторка водночас акцентує на «явній неповноті у проблемі генераційного представлення стрілецької когорти в літературному процесі, як і велику інспіраційну силу», отже, оголюється проблема, яка й є основою мети монографії, – «проблема реконструкції персоналійних рядів у межах літературно маркованих спільнот, а також значущості стрілецької персоналії в них, а отже, генераційної комунікації стрілецтва зі старшими та сучасниками і ставлення до них» (с. 87).

У другому розділі, який складається із семи підрозділів, висвітлено стрілецькі видання («Вістник Пресової Кватири Українських Січових Стрільців», журнал-твір Романа Купчинського «Новініяда», «Самохотник», «Самопал», «Бомба», «Шляхи», «Світ», газети «Будучина», «Стрелець» та інші). Передусім дослідниця всебічно висвітлює структуру та діяльність «Пресової Кватири» як інституції, завданнями якої були збір і збереження матеріалів до історії стрілецького війська. «Літератори покликані «слідити» (спостерігати, досліджувати) розвиток усіх частин Запасного Куреня, нотувати спостереження про уклад життя воєнної спільноти і окремого стрільця, головні і другорядні події стрілецького життєвого укладу, враження стрільців, які прийшли з поля, щоби наповнювати

публікаціями пресовий дискурс яскравими силуетами «стрілецьких типів». Як і науковців, їх мав би цікавити і вплив війни на погляди населення. Літератори мали місію впливати «освідомлююче» про нього», – такі функції були закріплені у «Правильнику Пресової Кватири», і варто б взяти їх до уваги сучасним військовим, серед яких є своя «артистична горстка», що має обов'язок сказати правду і в історії, і в мистецтві слова (с. 94). Тогочасну «Артистичну горстку», «рухоме представництво Пресової Кватири в полі», винятково проникливо й талановито відобразив у своєму графічному «знакові» у 1916 році Юліян Крайківський. Представлені матеріали вражають потужністю й розгалуженістю видавничої діяльності січових стрільців, багатим різножанровим наповненням часописів та журналів, широким представництвом автури, серед якої можна відкрити для себе не одне призабуте або й нове ім'я.

Означити творчість стрілецької генерації «у координатах літературно-ідеологічних напрямів періоду міжвоєнної (1921–1939 роки)» – така мета третього розділу монографії. Відштовхнувшись від уже визнаної класифікації ідейно-літературних напрямів західноукраїнського процесу міжвоєнного періоду (націоналістичний, католицький, ліберальний (естетиків), радянофільський), авторка формулює свої завдання до розділу: «систематизувати знання про факти присутності стрілецтва в літературно-ідеологічних структурах галицького міжвоєнної та її вагу, проаналізувати погляди на літературу та її завдання в нових історичних умовах, а також встановити генераційні структурні особливості групи «Митуса», при цьому до панорами літературно-ідеологічних напрямів необхідно долучити ті пресово-літературні спільноти, в яких стрілецтво діяло, однак вони досі з такого погляду представлені не були, – сатирично-гумористичні видання міжвоєнного періоду, а також структури концерну «Червона калина»» (с. 174). Ірина Роздольська розв'язує ці завдання в сімох підрозділах, багатих фактажем, цікавими міркуваннями, проникливим цитатним матеріалом. Безперечно, націоналістичний напрям для стрілецтва був магістральним, і лейтмотивом звучать слова Миколи Євшана-Федюшки, які спонукають українців завжди пам'ятати героїку і трагіку стрілецького чину та цінувати державність: «Тішмося тим, що станемо чорним погноєм для наших поколінь, які виростуть на ньому буйно і широко і здобудуть собі волю, якої ми не змогли здобути <...> Станемо погноєм для розвою високих стремлень,

для діпнення святої мети, а це чейже дуже почесна роля» (с. 231). Ірина Роздольська увиразнює життєтворчі орієнтири багатьох письменників, причому об'єктивно висвітлює всі персоналії, незалежно від причетності до того чи іншого ідейно-літературного напрямку. Тому з великим інтересом прочитується доля Володимира Гадзінського й інших авторів, які піддалися «бабушці Пропаганді» і поповнили ряди «зачарованих на схід», зрадивши святі стрілецькі ідеали.

Четвертий розділ «Батьки» покоління у стрілецькому образі світу: візія і комунікація» привертає увагу до стрілецьких рецепцій постатей Тараса Шевченка й Івана Франка. «<...> Віримо, що хоч би ворог все до тла знищив, а остала лише могила Шевченка й огненне Франкове пророцтво, – то ще ніщо не пропало <...>», – наводить дослідниця цитату зі спільного листа сотні Вітовського від 1 квітня 1915 року напередодні бою на горі Маківці до Президії Союзу Визволення України. У першому підрозділі Ірина Роздольська окреслює генераційний зв'язок стрілецтва з Тарасом Шевченком. Публікації, спрямовані на «pro memoia», на пам'ятання Кобзаря в масштабі громадянсько-національному та генераційному, авторка пропонує кваліфікувати як меморати, стрілецькі меморати: «Меморатом (від лат. “memoia” – «пам'ять») ми пропонуємо називати літературно-критичні дописи меморіального спрямування, поява яких спровокована річницею народження чи смерті митця і які актуалізують значущість творчої постаті в суспільному, національному масштабі, дають приклад національно-виховний. Часто можна говорити про невеликий, спресований-«пресОвий», сконденсований для невеликої газетної чи журнальної площі обсяг таких публікацій, причини появи меморату – не лише естетично-літературознавчі, а значно ширші – як, наприклад, розкриття значущості постаті на тлі свого соціально-історичного часу чи часу нащадків, серед інших рис – етюдність у поданні значної теми, елементи художнього письма, емоційність, окремі складові літературно-критичної розвідки – і біографічно-довідкова, і аналітично-інтерпретаційна, і оцінна, рух у візії постаті від певної “point of view” інтерпретації» (с. 271). У підрозділі «Шевченкознавча практика Луки Луціва» привернуто увагу до життєтворчості цікавого й самобутнього літератора – стрілецького поета «Лу.Лу.», історика літератури, літературного критика Лева Гранички та Грушки-Граничківського. Небагатьом філологам знайоме це ім'я, і власне Ірина Роздольська, окрім Соломії Ковалів, авторки дисертації про літературознавчі концепції Луціва, актуалізує його

дослідження і в монографії, і в наукових статтях. Щодо рецепції феномену Івана Франка, на відміну від Т. Шевченка, дослідниця констатує велику роль біографічно-ситуативних дотичностей стрілецької молоді до Франкового авторитету: «Жили з усвідомленням присутності Франка в епосі, обсервували його на вулиці, приходили на його відчити, їм адресувалося його послання, а його сини розділять спільну вояцьку долю. У стрілецькій мемуаристиці на фоні безпосередніх «вразінь» вирізняється меморіальна складова з генераційним поглядом на І. Франка» (с. 339). Т. Шевченкові й І. Франкові «паралельно» присвячено по підрозділу, у яких кожен із геніїв розглядається «як художній образ, протообраз, прототекст і контекст». Ірина Роздольська акцентує на розлогіх інтертекстуальних взаємодіях стрілецької творчості з текстами видатних письменників, виявляє їхні різні рівні (ритмічні перегуки, алюзії, натяки, цитати тощо). На мій погляд, не варто було й уникати терміна «епігонство», хай він і «мінусовий». Не секрет, що замилювання Шевченковою поетикою вело багатьох авторів стежками учнівського наслідування. Скажімо, у збірці «На румовищах» Михайла Гаврилка, який долучився до шевченкіани і як талановитий скульптор, ця тема «наявна тематично-образним відгомном та ритмікою», як відзначає авторка, реалізується без поетичної сили і глибини. Однак така констатація жодним чином не підважує ідеалів та не применшує творчого подвигу цього митця, а з ним і багатьох інших.

У п'ятому розділі «Стрілецьке покоління та «інші» сучасники: означення поколіннєвої ідентичності і меж» авторка намагається окреслити взаємодію січового стрілецтва із силовим полем трохи старших за віком молодомузівців та з військовим поколінням армії Української Народної Республіки. Отже, один із підрозділів ««Молода Муза» у силовому полі УСС» має трьох «героїв» – Василя Пачовського, Степана Чарнецького та Миколу Голубця, а головним «героєм» другого підрозділу «Два військові покоління: проблема генераційного означення» фактично є Євген Маланюк (крі нього, до нової воєнної спільноти зараховано Юрія Дарагана, Олексу Стефановича, Юрія Липу, Леоніда Мосендза, Олега Ольжича). Як висновує Ірина Роздольська, ««молодомузівці», які означували себе «музою у стрілецькому однострої» (М. Яцків), розширили генераційні рамки стрілецького покоління власною присутністю, творчою та організаційною діяльністю в різних проектах воєнної генерації, і підтримали теми «Стрілецької Голгофи», укріпили її лейтмотиви,

сприяли їхній трансляції» (с. 377), а щодо порівняння стрілецького й УНРівського угруповань робить висновок про різницю у способі руху в потоці історичного часу, також про різницю в потрактуванні спільних тем, наприклад, теми героя, соборності, мотиву Листопада.

Грунтовні висновки, список використаних джерел, що налічує 436 позицій, іменний покажчик – добротність монографічного видання доповнюють усі необхідні «аксесуари». Не можна не відзначити виважений, стриманий науковий стиль викладу, який доречно урізноманітнює уведення колоритних слів із тогочасного західноукраїнського лексикону. Водночас варто іноді враховувати й нюанси. Наприклад, у підрозділі про Степана Чарнецького неодноразово трапляється слово «богеміст», яке щодо нього використовували сучасники («Чарнецький шляхтич і козак в одній особі, дідич і бурлака, Петроній і богеміст», – таку характеристику авторства Богдана Лепкого наведено в монографії). Однак зараз богеміст – це передусім фахівець із богемістики, тому авторці не варто автоматично переносити це

слово у свої контексти («свідомий намір митця залишитися в пам'яті історії виключно богемістом, молодомузівцем, театральним діячем та фейлетоністом Тиберієм Горобцем» тощо).

Сподіваюся, що монографія Ірини Роздольської «Літературний феномен українських січових стрільців: функціонування та структура покоління» матиме резонанс не лише серед літературознавців, а й серед істориків, політологів, культурологів і пресознавців, яким вона теж адресована. Вітаючи авторку із цим виданням, висловлю надію і на те, що вона так само вдумливо й ретельно продовжить розвиток стрілецької літературної теми, перспективи якого окреслено в роботі (це і розширення об'єкта дослідження за допомогою інших видань, невідомих артефактів, «захованих» в архівах, рукописної альбомної спадщини «усусів», пошук і відкриття нових імен, розшифрування псевдонімів і криптонімів, а також виокремлення діаспорного етапу життєтворчості січового стрілецтва). Це потрібна праця для нас і для нашого майбутнього у вільній Українській Державі.